

Persona

Axel Burénius

Om Svetlana Aleksijevitjs författarskap

ft

Посвящается М.

FÖRSTA GÅNGEN JAG läste Svetlana Aleksijevitj var hösten 2014. Det var *Bön för Tjernobyl* jag läste, hennes bok om kärnkraftsolyckan 1986. Att säga att den berörde eller drabbade mig skulle inte göra den rättvisa. Den påverkade mig djupare och mer kompromisslöst än något jag hade läst på flera år. Den träffade mig med den fulla kraften hos ett verkligt människoliv.

Bön för Tjernobyl kom ut 1997. Den består av ett hundratal monologer baserade på intervjuer med män och kvinnor som överlevde katastrofen. Den starkaste monologen är kanske den allra första, där en kvinna vid namn Ljudmila Ignatenko talar. Ljudmilas man Vasilij är brandman och rycker ut till reaktorn på olycksnatten. Morgonen därefter transporteras han till ett sjukhus i Moskva. På detta sjukhus dör han, långsamt och plågsamt av sina strålningsskador. I *Bön för Tjernobyl* berättar Ljudmila:

De sista två dagarna på sjukhuset ... När jag lyfte upp hans arm, hängde och dinglade knotorna

i den, det fanns inget kött kvar ... Slamsor av lungorna och levern rann ut ur munnen ... Han höll på att kvävas av sina inälvor ... Jag lindade en gasbinda om handen, stoppade in den i munnen och petade ut alltsammans ...

Jag minns att jag slog igen boken efter det stycket. Jag kände mig illamående, var tvungen att gå ut. Efter någon dag fortsatte jag, då hände det igen. En anonym soldat berättade om sin tid i den kontaminerade zonen, om det långtråkiga, tröstlösa saneringsarbetet, om strålningsdetektorerna som aldrig slutade pipa. Det fick mig att rysa av äckel när han sa att han hade kört med bil genom skogen och svamparna, som på grund av jordens höga radioaktivitet hade stelnat och hårdnat, krossades under däcken med ett knastrande ljud:

Vad jag minns? Vad som har etsat sig fast i minnet?

Karljohansvamparna knastrade under bildäcken. Skulle det vara normalt? I floden simmade tjocka och slöa malar, fem-sju gånger större än vanliga. Skulle det vara normalt? Skulle det ...

Med tanke på innehållet i dessa berättelser var det kanske inte så konstigt att jag påverkades som jag gjorde. Eller var det? Jag minns att jag funderade på det redan då. Vad gjorde *Bön för Tjernobyl* så kraftfull? När allt kom omkring läste jag ju nästan dagligen om händelser som var precis lika hemska, eller ännu hemskare än de Aleksijevitj beskrev. Om mord och våldtäkter, om krig och självmordsbombare. Om liken efter små barn som spolades upp på en strand vid Medelhavet. Om människor som satte eld på sig själva i en form av politisk protest. Jag exponerades ständigt för bilder och berättelser om våld och lidande, så ofta att jag för länge sedan hade blivit avtrubbad och slutat bry mig.

Aleksijevitj lyckades på något sätt att levandegöra det lidande som vanligtvis lämnade mig oberörd. Så det var inte främst själva dokumentärmaterialet som gjorde *Bön för Tjernobyl* så stark; det var inte innehållet utan formen, inte vad Aleksijevitj skrev utan hur.

När jag var färdig med *Bön för Tjernobyl* läste jag i snabb följd allt hon hade skrivit. *Kriget har inget kvinnligt ansikte* och *De sista vittnena*, hennes böcker om andra världskriget. Sedan *Zinkpojkar*, som handlade om ett annat krig, nämligen den sovjetiska ockupationen av Afghanistan på åttiotalet. Och så till sist *Tiden second hand*, som avslutade Aleksijevitjs stora litterära projekt, fembokscykeln Utopins röster, och handlade om Sovjetunionens upplösning.

Läsningen var som en dröm, tyckte jag. Eller kanske en tunnel. När jag kom ut på andra sidan hade min syn på litteraturen och dess möjligheter förändrats.

*

Ett år senare tilldelades Aleksijevitj Nobelpriset i litteratur. För mig personligen förändrade det mycket. Jag hade tagit min kandidatexamen i slaviska språk på University of Nottingham i Storbritannien, förutom ryska och serbiska hade jag främst studerat rysk litteratur. Efter examen hade jag egentligen bara drivit omkring, pluggat lite här, pluggat lite där, gått en skrivarkurs och försökt att skriva på heltid utan att komma någonvart med det, aldrig bott längre än något år på ett och samma ställe och fått mina pengar från studiestödsnämnden och diverse ströjobb.

Under de här åren hade jag till och från funderat på att doktorera men inte vetat vad jag skulle skriva min doktorsavhandling om. Nu visste jag. Efter Nobelprisutnämningen var plötsligt det akademiska intresset för Aleksijevitj enormt. Med ett forskningsprojekt om hennes författarskap visade det sig vara ganska enkelt att komma in på en doktorandutbildning i England och få stipendium. Så jag flyttade igen, tillbaka till Nottingham där jag tillbringade de närmaste fem åren av mitt liv.

För klarhetens skull ska jag berätta hur upplägget ser ut när man skriver en doktorsavhandling. Varje månad har du möten med dina handledare där du redovisar resultaten från föregående månad. Till exempel lämnar du in ett kapitelutkast eller en översikt över sekundärlitteratur. Handledarna ger skriftliga och muntliga kommentarer. Sedan planläggs nästa månads arbete. Slutresultatet, själva avhandlingen, är en uppsats på mellan åttio- och hundratusen ord, som ska godkännas av två examinatorer, en intern och en extern, och dessutom prövas muntligt på en så kallad viva, en opponering.

När du är färdig och godkänd har du behörighet att undervisa på universitetsnivå inom ditt ämnesområde. Om du siktar på en karriär som akademiker och universitetsföreläsare, vilket de allra flesta doktorander gör, räcker det emellertid inte med att bara bli godkänd. Då måste avhandlingen hålla så hög nivå att den kan publiceras. Den kan antingen publiceras kapitelvis som artiklar i vetenskapliga tidkrifter, till exempel *Russian Review* eller *Slavonic and Eastern European Review*. Ännu bättre är förstås att få den utgiven i bokform, och helst då på något prestigefyllt brittiskt eller amerikanskt akademiskt förlag, till exempel Routledge eller Cambridge University Press (kanske en på trettio lyckas med det). Utöver själva forskningsarbetet ska du varje läsår leda ett work-in-pro-

gress-seminarium där du presenterar ditt arbete för andra doktorander på fakulteten. Du förväntas även delta i akademiska konferenser, skriva åtminstone en publicerbar artikel under tiden som doktorand och undervisa inom ditt fält.

Jag kan också nämna att brittisk humaniora skiljer sig markant från den svenska. En stor skillnad är att litteraturvetenskap som begrepp inte riktigt existerar i den engelskspråkiga akademiska världen. Det närmaste man kommer är *comparative literature*, en typ av tvärvetenskaplig metod som jämför litteratur från olika kulturer. I huvudsak är litteratur- och kulturstudier språkinriktade. Det vill säga, du studerar exempelvis franska, tyska eller ryska, och specialiserar dig sedan på ett eller annat ämne inom det språkområdet. Jag skrev om litteratur. Katie, en kollega till mig, skrev om den ryska avantgardistiska konsten. Louis, som var mer inriktad på lingvistik, skrev om tvåspråkigheten hos barn till ukrainska emigranter i Storbritannien. Caroline, en tjej som började med sin avhandling året efter mig, skrev om Viktor Tsoj, den sovjetiske rockikonen.

Sedan är det engelskspråkiga akademiska sammanhanget förstås oändligt mer globaliserat än det svenska. En stor fördel med det är att det lokala tänkandet nästan helt försvinner. I varje land finns intellektuella tendenser som är typiska för just det landet,

och giltiga endast där. Tendenser som det landets intellektuella med stor övertygelse betraktar som självfallna och allmängiltiga men som egentligen är högst villkorliga och framförallt mycket interna. Ofta kan själva vetenskapen att du skriver för en internationell publik vara nog för att detta interna ska försvinna ur ditt tänkande.

Det var förresten något jag brukade lägga märke till när jag var hemma i Stockholm under de här fem åren. Plötsligt hade jag en förmåga att särskilja mellan det individuella och det nationella. Jag visste precis vad en person sa för att han eller hon verkligen tänkte så, för att den uppfattning de uttryckte var förankrad i den egna livserfarenheten, och vad någon sa bara för att han eller hon var svensk.

Överhuvudtaget var det mycket jag lärde mig. Inte minst kom jag i kontakt med en massa litteratur, teori och filosofi som jag annars aldrig skulle ha begripit, Michail Bakhtin, Adorno, Deleuze, Derrida, Bourdieu, Paul Ricœur, Hannah Arendt.

Men det viktigaste för mig var att jag för första gången på flera år hade någon typ av stabilitet i tillvaron. Jag visste var jag skulle bo de närmaste tre åren. Jag hade en inkomst, visserligen ganska liten men i gengäld var den garanterad. Det jag ägnade mig åt skulle faktiskt leda någonstans, tänkte jag; till en hållbar framtid, en karriär. På andra våningen i en av

universitetsbyggnaderna hade jag min egen kontorsplats. Ett skrivbord vid fönstret med en tillhörande bokhylla, en dator och en knarrande snurrstol. Varje morgon jag kom dit gav det mig en känsla av trygghet: där stod min kaffekopp, där låg högen med artiklar jag skulle ta mig igenom idag...

Nu när jag skriver det här har jag räknat efter. Om man tänker sig att jag tillbringade åtta timmar om dagen där vid skrivbordet, tvåhundrafemtio dagar om året i fyra år. Åtta gånger tvåhundrafemtio gånger fyra är åttatusen. Åttatusen timmar ägnade jag åt Aleksijevitj.

★

Det första jag gjorde var att läsa in mig på den tidigare forskningslitteraturen. Den var inte särskilt omfattande, ett tjugotal artiklar eller så. En sak slog mig direkt: det fanns ingen enighet kring vad Aleksijevitjs böcker egentligen var. Det vill säga, skrev hon journalistiska verk? Eller historiska? Eller litterära? Eller något däremellan?

Forskarna föreslog en rad olika genrebeteckningar. Allt från "diktafonlitteratur", "muntlig historia", "episk körprosa", "dokumentär självbeträktelse", "kollektiv roman" och "oratorieroman" till "journalistik", "non-fiction", "röstroman", "vittneslitteratur",